

Томо ТОМОСКИ

## BUTELLA CIVITAS PELAGONIAE

Името на средновековниот град Битола било забележано и во некои историски извори што биле напишани на странски јазичи. На грчки јазик името е зачувано во еден наративен и во еден законски споменик. Имено, византискиот историчар од XI век Јован Скилица во својата „Кратка историја“, покрај другото, ја прикажал и воено-политичката ситуација во Македонија по смртта на македонскиот владетел Самуил. Притоа, тој го дал и следниов податок: царот (се мисли на византискиот цар Василија II) веднаш крена од Мосинопол и се упати во Солун; оттаму тргна за Пелагонија; притоа тој не пуштошел по пат (населби), освен и единствено што ги запалил дворците на Гаврило во Битола (ἐν Βουτελίω)<sup>1</sup>.

Зборовите на Јован Скилица му послужиле на бугарскиот историчар В. Златарски како мотив да направи малку уверлив заклучок. Имено, според неговото мислење, Гаврило Радомир, синот на Самуил, се прогласил за цар во Битола каде била и неговата резиденција. Меѓутоа, според искажувањето на споменатиот историчар, Охрид и натаму останал столица на државата.<sup>2</sup>) Веднаш треба да се каже дека објаснувањето што го дал В. Златарски е еднострано и дека не може да се одржи само врз наведените зборови на Ј. Скилица. Имено, споменатиот византиски писател напишал дека Самуил имал дворци на повеќе места, па и во Сетена<sup>3</sup>), но тоа нешто не наведува на мислата дека таму тој имал своја резиденција. Освен тоа, треба да се има предвид дека Гаврило Радомир најголем дел од годината

<sup>1</sup>) Византијски извори за историју народа Југославије, III, Београд 1966, стр. 112. — Дворците на Гаврило Радомир биле поставени секако на рид и делумно биле изградени и од дрвен материјал. Ова нешто треба да се има предвид при барањето на положбата на дворците и при теренските археолошки испитувања.

<sup>2</sup>) В. Златарски, История на българската држава прѣз срѣднитѣ вѣковѣ, I, 2, София 1927, стр. 745.

<sup>3</sup>) Византијски извори за историју народа Југославије III, стр. 122.

престојувал во Соск каде уживал во убавината во природата и во лов на шумски животни.<sup>4)</sup> Впрочем, Гаврило Радомир се задржувал и во Петрско, во градот што лежел на еден рид покрај езерските води и на комуникацијата Охрид — Солун, во близината на влезот во Владовската Клисура и византиските тврдини Кардија и Св. Илија.<sup>5)</sup> Меѓутоа, Соск и Петрско не биле означени за резиденции на Гаврило Радомир.<sup>6)</sup>

Последниве години бугарските научни работници Јордан и Василка Заимови ја преправија тезата на В. Златарски со замена на личностите. Според нив, Битола била столица на државата во времето на Јован Владислав, кој со употреба на насилство ја заграбил власта од Гаврило Радомир. Притоа, В. Заимова пишува дека Јован Владислав го пренел седиштето од Охрид во Битола во есента 1015 година, при првото навлегување на византискиот цар Василија II во Охрид.<sup>7)</sup> Ваквото мислење, секако е засновано врз несообразната интерпретација на сè уште непочистениот текст од натписот на плочата што е најдена во 1956 година во Битола, при рушењето на Чауш Џамија. Имено, во тогашната воено-политичка ситуација, при честите навлегувања на византиската војска во Пелагонија и при времениот престој на византискиот цар Василија II во Охрид, малку е веројатно дека седиштето на државата можело да се одржи во Битола.<sup>8)</sup> Впрочем, од Летописот на попот Дукљанин се знае дека Јован Владислав престојувал во царскиот двор, во Преспа. Тој таму, по убиството на Гаврило Радомир, ги примил најнапред Косара, ќерката на Самуил, а потоа и Јован Владислав, зетот на Самуил.<sup>9)</sup>

Освен тоа, В. Заимова, меѓу другото, пишува, без да приведе доказ, дека Битола била голема тврдина која била обновена и го носела името на градот.<sup>10)</sup> Со тоа и со таквото пишување било освежено порано изнесеното објаснување на В. Златарски дека византиската војска ги запалила само дворците на Гаври-

<sup>4)</sup> Наведено дело, стр. 47 и 48.

<sup>5)</sup> Исто, стр. 115.

<sup>6)</sup> Види за ова кај Василка Заимова, Иван Владислав и неговиот надпис, София 1970, стр. 109

<sup>7)</sup> Ѓордан Заимов, Битолски надпис на Иван Владислав самодржец бугарски-старобугарски паметник от 1015—1016 година. Василка Заимова, Иван Владислав и неговиот надпис, София 1970, стр. 109.

<sup>8)</sup> Томо Томоски, Преспа во средниот век, Историја XV. Скопје 1979, 2, стр. 70.

<sup>9)</sup> „ad imperatoris curiam, in loco qui Prespa dicitur“. Ljetopis pora Dukljanina, Zagreb 1950, str. 82 i 83.

<sup>10)</sup> В. Заимова, нав. дело, стр. 109 и 110. — В. Заимова пишува „за обновителни работи“ на тврдината, веројатно, поведена од додадениот ред во натписот од битолската плоча. Во него стои дека „е обновена таа крепост“. Меѓутоа, додатокот во текстот не може да се сообрази со зачуваните редови во кои станува збор за зидањето и градењето на тврдината.

ло Радомир и дека притоа не бил заземен градот.<sup>11)</sup> Веднаш треба да се каже дека реконструкцијата на градскиот комплекс што ја направиле споменатите научни работници не била сообразена со градежниот план на еден средновековен дворец и средновековен град. Впрочем, за илустрација ги приведуваме и зборовите на Ј. Скилица дека Самуил имал дворци во градот Сетена.<sup>12)</sup> Нема сомневање дека и дворецот на Гаврило Радомир бил во составот на градскиот комплекс и тоа во најзаштитениот негов дел, во горниот град.<sup>13)</sup> Освен тоа, и податокот на Ј. Скилица дека жителите на Пелагонија, како и на Моровизд и Липениј му ги предавале градовите на византискиот цар Василија II е разбран еднострано.<sup>14)</sup> Имено, градот Битола давал жилав отпор и се борел против византиската власт како што тоа го правел и градот Воден.<sup>15)</sup> Битола конечно потпаднал под византиска власт по смртта на Јован Владислав.

Вториот извор на грчки јазик во кој е зачувано името Битола е познатата грамота на византискиот цар Василија II од 1019 година. Во тој правен акт биле определени правата на Охридската архиепископија. Притоа, биле наброени епископите потчинети на охридската црква, меѓу кои бил забележан и епископот на Битола. Тој во Пелагонија и во Дебреште и во Велес имал 15 клирици и 15 парики.<sup>16)</sup> Паѓа в очи дека во случајот на битолскиот епископ по името на Битола не е употребен зборот „во самата“ (Пелагонија). Наспрема тоа, кај повеќето епархии по името на епископот стои зборот „во самата“ или во „самиот“ пред името на градот, кој бил едновременно и седиште на епископијата. На пример: Епископот на Костур да има во градовите (та *καστρα*) во својата епархија, т.е. во самиот Костур...).

Во науката има различни мислења за тоа што се крие под името Пелагонија. В. Заимова го прифаќа објаснувањето на Јордан Иванов и во коментарот што го дава кон текстот на грамотата пишува дека кога ќе се каже Пелагонија обично се

<sup>11)</sup> В. Златарски, Историја на българската држава... стр. 746. — Во врска со ова види го и коментарот на Ј. Ферлуга во Византиски извори за историју народа Југославије, III, стр. 112, бел. 111. И тој мисли дека тогаш бил изгорен единствено дворецот на Гаврило Радомир и дека градот му се предал на византискиот цар на крајот на војната

<sup>12)</sup> Грчки извори за българската историја VI. Софија, стр. 289 и Византиски извори... стр. 122.

<sup>13)</sup> Приближна претстава за изглед на еден дворец и на еден градски комплекс даваат Ј. Скилица и византискиот државник и историчар Георгиј Акрополит. Ј. Скилица оставил опис на дворците на македонскиот војвода Ивез, а Георгиј Акрополит пишува за градскиот комплекс Прилеп. Види: Византиски извори за историју народа Југославије III, стр. 130 и 132, како и Georgi Acropolitae, Historia, 1903, str. 148, 149, 150.

<sup>14)</sup> Византиски извори... III, стр. 124.

<sup>15)</sup> Жителите на Воден во почетокот на 1015 година кренале востание против византиската власт и го ослободиле градот. Византиски извори... III, стр. 113.

<sup>16)</sup> Грчки извори за българската историја VI, Софија, стр. 42. (*καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βουτέλεως εἰς τὴν Πελαγονίαν*).

мисли на областа, а градот го носел името Битола. Според Иван Снегаров, името Пелагонија било употребено во грамотата како класичен назив за битолската област.<sup>17)</sup>

Германскиот византолог Хајрих Гелцер, за разлика од бугарските научни работници, не прави разлика во значењето на споменатите називи. Имено, тој Битолската епископија ја идентификувал како Пелагониска. За таков заклучок, веројатно, нашол потврда во актите и книгите за охридската црква. Имено, во еден кодекс на Националната библиотека во Атина од 1382 година тој ја забележал и епископијата Пелагониска или Битолска.<sup>18)</sup> Од гореизложеното може да се изведе заклучок дека Пелагонија е втор назив за Битола.

Во средниот век населбата била позната и под името Хераклеја. За употребата на тоа име пишува Јован Кинам, византиски писател од XII век. Тој во своето историско дело прикажува дека во негово време било заменето името Хераклеја со називот Пелагонија. Меѓутоа, тој не можел да објасни зошто и како дошло до пробивот на новото име.<sup>19)</sup>

Името на Хераклеја се зачувало и во еден натпис во апсидата на црквата Св. Ахил на истоимениот преспански остров. Таму, меѓу имињата на епископите можеле да се прочитаат и првите пет букви 'Hρακλ... од некогашната ираклиска епископија.<sup>20)</sup> Од горе приведените зборови се гледа дека населбата, благодарейќи на црковната традиција, го задржала и античкиот назив. Како што е познато од археолошките испитувања, врз античката населба Хераклеја имало варварска надградба, но нејзината трага не може да се следи без прекин.

Територијата на битолската епископија, според податокот од грамотата, се протегала во Битолско, Прилепско, како и во поречието на р. Бабуна сè до составот на р. Тополка со р. Вардар. Кон крајот на XII век споменатата црковна територија влегувала во составот на една поширока административно-политичка единица. Во неа, покрај Прилеп и Пелагонија, спаѓале Молско и Меглен со нивните области.<sup>21)</sup>

<sup>17)</sup> Иванъ Снѣгаровъ История на Охридската ариепископија, I, Софиа 1924, стр. 172.

<sup>18)</sup> Heinrich Gelzer, Der Patriarchat von Achrida, str. 20.  
(6 Πελαγονίας ἤτοι Πηρωλιας).

<sup>19)</sup> Ioanni Cinnami epitome 3; Rerum ab Ioanne et Alexio Comnenis Gestarum, Bonnae 1836, Corpus scriptorum byzantinae, Αθηναι, str. 127.

<sup>20)</sup> Йорданъ Ивановъ, Царъ Самуиловата столица въ Прѣспа, Извѣстия на българското археологическо дружество, I, 1910, Софиа 1910, стр. 68 и 69.

<sup>21)</sup> Privilegium Alexii III, Imperatoris Constantinopolitani concessum inclito domino Henrico Dandulo Duci a. D. 1199. — G. L. Fr. Tafel und G. M. Thomas, Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig, I Theil, Wien 1856, str. 262. За положбата на Молско види ја мојата статија: Молск-Молско-Молескова (Лескова) — Лехово, Годишен зборник на Филозофскиот факултет на Универзитетот во Скопје, 3 (29), Скопје 1977, стр. 173—178.

Кон средината на XII век името Битола било регистрирано и во еден латински извор. Во него стои дека Вилем Тирски како пратеник на Амалрих, владетел на Ерусалимското крстоносно кралство, се сретнал во 1168 година со византискиот император во провинцијата Пелагонија, во градот, кој на обичниот јазик се нарекува Бутела.<sup>22)</sup>

Од приведениот податок не може да се разбере каков град бил Битола. Во летописот на попот Дукљанин со зборот *civitas* биле означени Котор, Драч и некои други градови.<sup>23)</sup>

Зборот *civitas* го употребувале и хроничарите на крстоносните војни за некои населби на Балканскиот Полуостров. Имено, тие прикажувале дека крстоносците кон крајот на XI век на патот за Цариград и Ерусалим минувале од село во село, од каштел во каштел и од град во град.<sup>24)</sup> Меѓутоа, западноевропските рицери во Пелагонија сретнале „*castrum haereticorum*“, односно „*castellum autem haereticorum*“.<sup>25)</sup>

Зборот *castrum* бил употребен и во грамотата на византискиот владетел Василија II при набројувањето на градовите (τὰ κάστρα) под јурисдикција на охридскиот архиепископ и на костурскиот епископ. Исто така, во писмото што византискиот цар Манојло во 1153 година го упатил до опатот Вибалд стои „*a castro Pelagoniae*“.<sup>26)</sup> Според западноевропскиот критериум, Битола бил *civitas*.

Во средината на XII век Идризи во своето дело „Географија“ пишува дека Битола во секој поглед бил значаен град и со убава положба.<sup>27)</sup>

Меѓутоа, описот што го оставил Идризи не дава можност да се одреди положбата на градот. Рекогносцирањето е отежнато поради недостиг на останки од средновековниот град. Битола нема „кале“ како што го имаат градовите Охрид, Прилеп, Струмица, Штип и Скопје. На археолозите останува и тие од своја страна да дадат свој придонес во осветлувањето на средновековната историја на Битола.

<sup>22)</sup> „*in provincia Pelagoniae, in civitate quae vulgo dicitur Butella*“. G. L. Fr. Tafel und G. M. Thomas, наведено дело, стр. 262, бел. 1. Види и кај Constantin Jireček, *Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer*, Wien 1897, стр. 68, бел. 2. Латински извори за българската историја, III, София стр. 196 и 197.

<sup>23)</sup> *Ljetopis pora Dukljanina*, Zagreb 1950, стр. 84, 85 и 89.

<sup>24)</sup> Латински извори за българската историја III, София стр. 16, 26, 95 и 105. — „*de villa in villam, de castello in castellum et de civitate in civitatem*“.

<sup>25)</sup> Латински извори... III, стр. 16 и 87.

<sup>26)</sup> Византијски извори за историју народа Југославије IV, Београд 1971, стр. 49, бел. 110.

<sup>27)</sup> W. Tomaschek, *Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, II, стр. 354. Во ракописот на арабиски јазик што го објавил Борис Недков стои дека „Битола бил убав, великолепен и пријатен град“. Борис Недков, *България и съседните ѝ земи през XII век*, според „Географијата“ на Идриси. София 1960, стр. 39.